

KS. GRZEGORZ RAFIŃSKI

Gdańskie Seminarium Duchowne

Odniesienia do Starego Testamentu w Listach św. Pawła

DOI: <https://doi.org/10.26142/stgd-2018-001>

Streszczenie: Punktem wyjścia artykułu jest zdanie M. Silvy: „Chociaż wielu Żydów I wieku po Chr. postrzegano Ewangelię jako antytezę ich wiary, to Paweł traktował swe przepowiadanie jako wypełnienie obietnic Bożych danych Izraelowi. Nicią przewodnią Jego Listów są dlatego odniesienia do Starego Testamentu użyte dla wyjaśnienia i obrony Ewangelii”. W artykule podano wykaz cytatów ze ST w Listach św. Pawła usystematyzowany według trzech kryteriów: 1) ich pochodzenia z poszczególnych ksiąg Starego Testamentu, 2) ich pochodzenia z Septuaginty, tekstu masoreckiego, bądź z innych źródeł, 3) ich występowania w poszczególnych Listach Pawła. Choć Paweł znał żydowski podział ksiąg biblijnych na Torę, Proroków i Pisma, to jednak wskazywał na konieczność chrześcijańskiej relektury Biblii, w której kluczową postacią ST jest Abraham, a kluczowym tekstem – Rdz 15,6. Wielość (sto jeden) cytowań i nawiązań do tekstów Starego Testamentu występująca w Listach św. Pawła wskazuje, że św. Paweł zakładał, że wszystko, co ważne w jego nauczaniu, jest zakorzenione w woli Boga objawionej już wcześniej w Biblii. Swoboda, z jaką Paweł poruszał się po rozmaitych księgach Biblii, ukazuje, jak głęboko Biblia przenikała jego sposób myślenia. Paweł „myślał Biblią”, interpretując rzeczywistość.

Słowa kluczowe: Listy św. Pawła – Cytaty ze Starego Testamentu w Listach Pawła

Old Testament References in the Epistles of Paul

Summary: The following statement by M. Silva is the starting point for the article: “Although many Jews in the first century saw the Christian gospel as antithetical to their faith, Paul regarded his message as the fulfillment of God’s promises to Israel. His letters are therefore filled with OT references used to clarify and defend the Gospel”. The article includes an enumeration of OT quotations which are present in the Letters of Paul, classified according to three criteria: 1) their origin from specific books of the Old Testament, 2) their origin from the Septuagint, the Masoretic Text, or other sources, 3) their occurrence in specific Letters of Paul. While Paul knew the Jewish subdivision of biblical books into the Torah, Prophets, and Writings, he pointed out the necessity of a Christian rereading of the Bible in which Abraham is the key figure and Genesis 15:6 – the key text. The multitude (101) of citations and references to Old Testament texts which is present in the Epistles of Paul indicates that Paul assumed that all important matters which he taught were rooted in the will of God which had already been

revealed in the Bible. The ease with which Paul navigated various books of the Bible shows how deeply it permeated his way of thinking. Paul “thought with the Bible” as he was interpreting reality.

Keywords: Epistles of Paul – Quotations from the Old Testament in the Letters of Paul

Wstęp

Moisés Silva, profesor Nowego Testamentu z Pennsylvanii (USA), w opracowaniu na temat miejsca Starego Testamentu w nauczaniu św. Pawła stwierdza: „Choć wielu Żydów I wieku po Chr. postrzegało Ewangelię jako antytezę ich wiary, to Paweł traktował swe przepowiadanie jako wypełnienie obietnic Bożych danych Izraelowi. Nicią przewodnią Jego Listów są dlatego odniesienia do Starego Testamentu użyte dla wyjaśnienia i obrony Ewangelii”¹.

Do jakich tekstów Starego Testamentu odwołuje się św. Paweł? Jakie najogólniejsze wnioski z tego wypływają?

1. Teksty uznawane przez Żydów za słowo Boże

Św. Paweł użył w 2 Kor 3,14² jako pierwszy określenia „Stare Przymierze” (= „Stary Testament”) na oznaczenie tekstów uznawanych przez Żydów za „słowo Boże”³. Będąc „Hebrajczykiem z Hebrajczyków” i faryzeuszem (zob. Flp 3,5) Szaweł z Tarsu przyjmował autorytet izraelskich ksiąg świętych w trójpodziale: Tora, Prorocy i Pisma, czego echo znajdujemy w Rz 15,7-13, gdzie Paweł przywołuje w argumentacji cytaty zaczerpnięte z Tory (Pwt 32,43; zob. Rz 15,10), z Proroków (2 Sm 22,50; Iz 11,10; zob. Rz 15,9.12) i z Pism (Ps 18,50; 117,1; zob. Rz 15,11). Tora (ἡ ρωτ), to księgi⁴: Rodzaju, Wyjścia, Kapłańska, Liczb, Powtórzonego Prawa. Nazwą „Prorocy” (נביאים) określano księgi, które można podzielić na proroków dawniejszych (Jozuego, Sędziów, 1 i 2 Samuela, 1 i 2 Królewska) i proroków późniejszych (Izajasza, Jeremiasza, Ezechiela oraz dwunastu proroków mniejszych: Ozeasza, Joela, Amosa, Abdiasza, Jonasza, Micheasza, Nahuma, Habakuka, Sofoniasza, Aggeusza, Zachariasza, Malachiasza). Do Pism (כתובים) zaliczano księgi: Psalmów, Przysłów, Hioba, Pieśni nad Pieśniami, Rut, Treny (Lamentacje Jeremiasza), Koheleta (Kaznodziei Salomona lub Eklezjastesa), Estery, Daniela, Ezdrasza i Nehemia-

¹ M. Silva, *Old Testament in Paul*, w: *Dictionary of Paul and His Letters*, red. G.F. Hawthorne – R.P. Martin – D.G. Reid, Dovners Grove 1993, s. 630.

² 2 Kor 3,14: „I tak aż do dnia dzisiejszego, gdy czytają Stare Przymierze...”. Nowe Przymierze zapowiadał prorok Jeremiasz (Jer 31,31-34). Paweł przywołuje w 1 Kor 11,25 słowa Jezusa z Ostatniej Wieczerzy wskazujące na dokonanie się Nowego Przymierza we Krwi Chrystusa („Ten kielich jest Nowym Przymierzem we Krwi mojej”).

³ „Słowo Boże” (Rz 9,6) = „słowo obietnicy” (Rz 9,9; por. Rz 4,13-21). „Słowo” odnosi się do obietnic Bożych danych Izraelowi i jego patriarchom (zawartych w Księdze Rodzaju); zob. J.A. Fitzmyer, *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary*, New York-London-Toronto-Sydney-Auckland 1993, s. 559.

⁴ Stosujemy nazewnictwo ksiąg biblijnych utrwalone w tradycji chrześcijańskiej (jak w BT).

sza, 1 i 2 Kronik⁵.

Szaweł, będąc Żydem diaspory, posługiwał się głównie Septuagintą (LXX). Twórcy Septuaginty opierając się na oryginalnym tekście hebrajskim, dokonali jego przekładu⁶ na język grecki, „który od czasów podbojów Aleksandra Wielkiego rozumiany był niemal we wszystkich krajach śródziemnomorskich i bliskowschodnich. Septuaginta powstała między r. 250 a 150 przed Chr. w Egipcie, gdzie żyła znaczna diaspora żydowska”⁷. W Septuagincie nie ma tzw. ksiąg deuterokanonicznych: Tobiasza, Judyty, 1 i 2 Machabejskiej, Mądrości, Syracha, Barucha.

Czasem Paweł sięgał nie do Septuaginty, ale do tekstu masoreckiego (TM), a także do źródeł różnych zarówno od Septuaginty, jak i od tekstu masoreckiego⁸. Wielość źródeł jest zrozumiała, jeśli się pamięta o tym, że św. Paweł nauczał i pisał po grecku, zaś jako faryzeusz znał język hebrajski (studiował Biblię w tym języku⁹), ale także mówił i nauczał po aramejsku¹⁰.

2. Wykaz cytatów ze ST w Listach Pawła z wyszczególnieniem poszczególnych ksiąg ST

Poniżej zamieszczamy zestawienia cytatów użytych w Listach przez św. Pawła¹¹,

⁵ Kanon Biblii hebrajskiej został ustalony około 100 r. po Chr. na synodzie w Jawne.

⁶ Jak dowodzą badania tekstów znalezionych w 4 grocie qumrańskiej, „przekład grecki LXX opiera się na innym niż masorecki tekst hebrajskim (...). Był on znany w Egipcie w III i II w. przed Chr. i z niego dokonano greckiego przekładu LXX. Fragmenty zaś tekstu greckiego z grotty 4 w Qumran każą przypuszczać, że ten sam tekst hebrajski był również znany w Palestynie w II i I w. przed Chr. Wynika więc z tego, że dla historii tekstu hebrajskiego przekład grecki LXX przedstawia wielką wartość”; J.W. Roston, *Pismo święte jako dzieło ludzkie i jego naukowa interpretacja*, w: *Wstęp ogólny do Pisma świętego*, red. J. Homerski, Poznań-Warszawa 1973, s. 56.

⁷ www.biblia.info.pl/septuaginta/.

⁸ Zob. M. Silva, *art. cyt.*, s. 631. Autor wylicza: 1) cytaty mające źródło w LXX i identyczne z TM; 2) cytaty wzięte z TM różne od LXX; 3) cytaty z LXX różne od TM; 4) cytaty różniące się od LXX i od TM; 5) cytaty prawdopodobne (dyskusyjne).

⁹ Por. Dz 22,3: „Wychowałem się jednak w tym mieście [tzn. w Jerozolimie – przyp. GR], u stóp Gamaliela otrzymałem staranne wykształcenie w Prawie ojczystym”. NB. Choć język aramejski był głównym językiem Jezusa, jednak wielojęzyczna kultura Galilei pozwala na twierdzenie, że Jezus i inni mieszkańcy Nazaretu mogli też znać hebrajski i grekę. Jezus mówił po aramejsku, co nie wyklucza możliwości używania przez Niego podczas nauczania języka hebrajskiego i greki.

¹⁰ Jak czytamy w Dz 21,40, “Paweł [...] odezwał się po hebrajsku”. “Ściśle rzecz biorąc, po aramejsku”; komentarz BT.

¹¹ Korzystamy z następujących wydań tekstów biblijnych: *The Greek New Testament*, edited by K. Aland, M. Black, C. M. Martini, B. M. Metzger and A. Wikgren in cooperation with the Institute for New Testament Textual Research, 2. Edition, Württemberg 1968; *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit A. Ralphs. Duo volumina in uno*, Stuttgart 1979; *נביאים וכתובים הורה*. *Biblia Hebraica Stuttgartensia quae antea cooperantibus A. Alt, O. Eissfeldt, ediderat R. Kittel. Editio funditus renovata (...)* ediderunt K. Elliger et W. Rudolph (...), Stuttgart 1967/77.

z wyszczególnieniem poszczególnych ksiąg ST¹²:

1) Tora (תורה)

a) Księga Rodzaju

- Księga Rodzaju 1-11:

(1) 2,7	= 1 Kor 15,45
(2) 2,24	= 1 Kor 6,16; Ef 5,31

- Księga Rodzaju 12-50:

(3) 12,3	= Ga 3,8
(4) 13,15	= Ga 3,16
(5) 15,5	= Rz 4,18
(6) 15,6	= Rz 4,3.9.22; Ga 3,6
(7) 17,5	= Rz 4,17
(8) 18,10	= Rz 9,9
(9) 18,14	= Rz 9,9
(10) 21,10	= Ga 4,30
(11) 21,12	= Rz 9,7
(12) 25,23	= Rz 9,12

b) Pozostałe księgi Tory: Wj, Kpł, Lb, Pwt:

- Księga Wyjścia:

(13) 9,16	= Rz 9,17
(14) 16,18	= 2 Kor 8,15
(15) 20,12	= Ef 6,2-3
(16) 20,13-17	= Rz 13,9
(17) 20,17	= Rz 7,7
(18) 32,6	= 1 Kor 10,7
(19) 33,19	= Rz 9,15
(20) Wj 34,34	= 2 Kor 3,16

- Księga Kapłańska:

(21) 18,5	= Rz 10,5; Ga 3,12
(22) 19,18	= Rz 13,9b; Ga 5,14
(23) 26,12	= 2 Kor 6,16

¹² Por. H. Wayne House, *Chronological and Background Charts of the New Testament (with a foreword by H.W. Hoehner)*, Grand Rapids 1981, s. 28-32.

- Księga Liczb:

(24) 16,5 = 2 Tm 2,19a

- Księga Powtórzonego Prawa:

(25) 5,16 = Ef 6,2-3
 (26) 5,17-21 = Rz 13,9
 (27) 5,21 = Rz 7,7
 (28) 17,17nn = 1 Kor 5,13
 (29) 19,15 = 2 Kor 13
 (30) 21,23 = Ga 3,13
 (31) 25,4 = 1 Kor 9,9; 1 Tm 5,18
 (32) 27,26 = Ga 3,10
 (33) 29,3 = Rz 11,8
 (34) 30,12-14 = Rz 10,6-8
 (35) 32,21 = Rz 10,19
 (36) 32,35 = Rz 12,19
 (37) 32,43 = Rz 15,10

2) Prorocy (נביאים):

a) Druga Księga Samuela:

(38) 7,14 = 2 Kor 6,18
 (39) 22,50 = Rz 15,9

b) Pierwsza Księga Królewska:

(40) 19,10.14 = Rz 11,3
 (41) 19,18 = Rz 11,4

c) Księga Izajasza:

(42) 1,9 = Rz 9,29
 (43) 8,14 = Rz 9,33
 (44) 10,22-23 = Rz 9,27-28
 (45) 11,10 = Rz 15,12
 (46) 22,13 = 1 Kor 15,32
 (47) 25,8 = 1 Kor 15,54
 (48) 26,19 = Ef 5,14bc
 (49) 27,9 = Rz 11,27b

(50) 28,11-12	= 1 Kor 14,21
(51) 28,16	= Rz 9,33; 10,11
(52) 29,10	= Rz 11,8
(53) 29,14	= 1 Kor 1,19
(54) 29,16	= Rz 9,20
(55) 40,13	= Rz 11,34; 1 Kor 2,16
(56) 45,23	= Rz 14,11
(57) 49,8	= 2 Kor 6,2
(58) 52,5	= Rz 2,24
(59) 52,7	= Rz 10,15
(60) 52,11	= 2 Kor 6,17
(61) 52,15	= Rz 15,21
(62) 53,1	= Rz 10,16
(63) 54,1	= Ga 4,27
(64) 59,7-8	= Rz 3,10-18
(65) 59,20-21	= Rz 11,26-27a
(66) 60,1	= Ef 5,14d
(67) 64,4 (Iz 64,4 TM)	= Iz 64,3 LXX) = 1 Kor 2,9
(68) 65,1-2	= Rz 10,20-21

d) Księga Jeremiasza:

(69) 9,24	= 1 Kor 1,31; 2 Kor 10,17
-----------	---------------------------

e) Księga Ozeasza:

(70) 1,9-2,1	= Rz 9,26
(71) 2,25	= Rz 9,25
(72) 13,14	= 1 Kor 15,55

f) Księga Joela:

(73) 2,32	= Rz 10,13
-----------	------------

g) Księga Habakuka

(74) 2,4	= Rz 1,17; Ga 3,11
----------	--------------------

h) Księga Malachiasza:

(75) 1,2-3	= Rz 9,13
------------	-----------

3) Pisma (כתובים):

a) Księga Psalmów:

(76) 5,10	= Rz 3,13a
(77) 8,7	= 1 Kor 15,27; Ef 1,22
(78) 10 [9],7 (9,28 LXX)	= Rz 3,14
(79) 14 [13],1-3	= Rz 3,10-12
(80) 18,49	= Rz 15,9
(81) 19 [18],5	= Rz 10,18
(82) 24 [23],1	= 1 Kor 10,26
(83) 32 [31],1-2	= Rz 4,7-8
(84) 36 [35],2	= Rz 3,18
(85) 44 [43],23	= Rz 8,36
(86) 51 [50],6	= Rz 3,4
(87) 62 [61],13	= Rz 2,6
(88) 68 [67],19	= Ef 4,8
(89) 69,9	= Rz 15,3
(90) 69,22-23	= Rz 11,9-10
(91) 94 [93],11	= 1 Kor 3,20
(92) 110 [109],1	= 1 Kor 15,25
(93) 112 [111],9	= 2 Kor 9,9
(94) 116 [115,1 LXX],10	= 2 Kor 4,13
(95) 117,1	= Rz 15,11
(96) 140 [139],4	= Rz 3,13b
(97) 143 [142],2	= Ga 2,16; Rz 3,20

b) Księga Hioba:

(98) 5,13	= 1 Kor 3,19
(99) 41,3	= Rz 11,35

c) Księga Przysłów:

(100) 25,21-22	= Rz 12,20
(101) 3,4 LXX	= 2 Kor 8,21

Jak wynika z powyższego zestawienia, spośród 24 ksiąg stanowiących Tanach¹³ Paweł nie cytuje ksiąg należących do tzw. „pięciu zwojów”: ksiąg odczytywanych podczas ważniejszych świąt żydowskich (Pnp, Rt, Lm, Koh, Est), których przynależność do kanonu potwierdzono została około 100 r. po Chr. Nie cytuje też czterech ksiąg ze zbioru Pism: Ezdrasza, Nehemiasza oraz 1 i 2 Kronik. Spośród proroków

¹³ „Tanach”: akronim utworzony od początkowych liter trzech części Pisma: Tora, Newiim, Ketuwim = zbiór świętych ksiąg judaizmu żydowsko-palestyńskiego (tzw. księgi protokanoniczne): ksiąg hebrajskich i – w niewielkiej części – aramejskich.

dawniejszych nie cytuje Joz, 1 Sm i 2 Krl. Nie cytuje też jednej księgi spośród proroków późniejszych, a mianowicie księgi Ezechiela i nie cytuje pięciu spośród dwunastu proroków mniejszych. Umiłowanymi, wielokrotnie cytowanymi księgami, były dla św. Pawła księgi należące do Tory, a także Księga Izajasza i Księga Psalmów¹⁴.

3. Cytaty ze Starego Testamentu w Listach św. Pawła usystematyzowane według kryterium, jakim jest źródło cytatów: LXX, TM lub inne źródła

Oto zestawienie usystematyzowane według kryterium, jakim jest źródło, z jakiego Paweł czerpał cytaty, z uwzględnieniem LXX, TM i innych źródeł¹⁵:

Paweł = LXX = TM

Rz 2,6	= Ps 62 [61],13
Rz 3,4	= Ps 51 [50],6
Rz 3,13a	= Ps 5,10
Rz 3,13b	= Ps 140 [139],4
Rz 3,18	= Ps 36 [35],2
Rz 4,17	= Rdz 17,5
Rz 4,18	= Rdz 15,5
Rz 7,7	= Wj 20,17; Pwt 5,21
Rz 8,36	= Ps 44 [43],23
Rz 9,7	= Rdz 21,12
Rz 9,12	= Rdz 25,23
Rz 9,13	= Ml 1,2-3
Rz 9,15	= Wj 33,19
Rz 9,26	= Oz 1,9-2,1
Rz 10,5	= Kpł 18,5
Rz 10,13	= Jl 2,32

¹⁴ Uwaga dotycząca numeracji cytowanych Psalmów: „Gdy Psalmy zostały przetłumaczone na grekę, większość z nich, na skutek innego podziału, otrzymała numerację niższą o jeden lub dwa numery od hebrajskiej” (Wstęp do Księgi Psalmów w przekładzie ekumenicznym na trzecie tysiąclecie). Stosujemy z reguły numerację hebrajską, z zaznaczeniem w nawiasach numeracji Septuaginty, którą później podjęła też Wulgata. Wersyfikacja poszczególnych Psalmów posiada nadto w różnych wydaniach tekstu biblijnego dwa warianty, zależnie od tego, czy tytuł Psalmu jest liczony jako wiersz 1, czy też jest pomijany w numeracji. Na przykład cytowany w Rz 10,18 tekst z Psalmu jest oznaczony w aparacie krytycznym powyżej cytowanego wydania Nowego Testamentu jako Ps 19,4, czemu odpowiada Ps 18,5 w wyżej cytowanym wydaniu Septuaginty i Ps 19,4 w wyżej cytowanym wydaniu Tekstu Masoreckiego. W niniejszym artykule trzymamy się numeracji Psalmów i wersyfikacji jak w przekładzie ekumenicznym na trzecie tysiąclecie, gdzie np. w przypisie do Rz 10,18 jest oznaczenie: Ps 19 [18],5.

¹⁵ Por. M. Silva, *art. cyt.* s. 631.

Rz 10,19	= Pwt 32,21
Rz 13,9a	= Pwt 5,17-21; Wj 20,13-17
Rz 13,9b	= Kpł 19,18
Rz 15,3	= Ps 69 [68],10
Rz 15,9	= Ps 18 [17],50 = 2 Sm 22,50
Rz 15,11	= Ps 117 [116],1
Rz 15,21	= Iz 52,15
1 Kor 2,16	= Iz 40,13
1 Kor 3,20	= Ps 94 [93],11
1 Kor 5,13	= Pwt 17,7nn
1 Kor 10,7	= Wj 32,6
1 Kor 10,26	= Ps 24 [23],1
1 Kor 15,27	= Ps 8,7
1 Kor 15,32	= Iz 22,23
1 Kor 15,45	= Rdz 2,7
2 Kor 4,13	= Ps 116 [115,1 LXX],10
2 Kor 6,2	= Iz 49,8
2 Kor 6,16	= Kpł 26,12
2 Kor 6,17	= Iz 52,11
2 Kor 8,15	= Wj 16,18
2 Kor 9,7	= Prz 22,8
2 Kor 9,9	= Ps 112 [111],9
Ga 3,8	= Rdz 12,3
Ga 3,12	= Kpł 18,5
Ga 3,16	= Rdz 13,15
Ga 4,30	= Rdz 21,10
Ga 5,14	= Kpł 19,18
1 Tm 5,18a	= Pwt 25,4

Paweł = LXX ≠ TM

Rz 2,24	= Iz 52,5
Rz 3,14	= Ps 10 [9],7 (LXX 9,28)
Rz 4,3 (4,9.22)	= Rdz 15,6
Rz 4,7-8	= Ps 32 [31],1-2
Rz 9,29	= Iz 1,9
Rz 10,16	= Iz 53,1
Rz 10,18	= Ps 19[18],5
Rz 10,20-21	= Iz 65,1-2
Rz 11,34	= Iz 40,13
Rz 12,20	= Prz 25,21-22
Rz 14,11	= Iz 45,23

Rz 15,10	= Pwt 32,43
Rz 15,12	= Iz 11,10
1 Kor 6,16	= Rdz 2,24
2 Kor 13,1	= Pwt 19,15
Ga 3,6	= Rdz 15,6
Ga 4,27	= Iz 54,1

Paweł = TM ≠ LXX

Rz 1,17	= Hab 2,4
Rz 11,4	= 1 Krl 19,18
Rz 11,35	= Hi 41,3
Rz 12,19	= Pwt 32,25
1 Kor 3,19	= Hi 5,13
Ga 3,11	= Hab 2,4
2 Tm 2,19a	= Lb 16,5

Paweł ≠ LXX ≠ TM

Rz 3,10-12	= Ps 14 [13],1-3
Rz 3,15-17	= Iz 59,7-8
Rz 9,9	= Rdz 18,10.14
Rz 9,17	= Wj 9,16
Rz 9,25	= Oz 2,25
Rz 9,26	= Oz 1,9-2,1
Rz 9,27-28	= Iz 10,22-23
Rz 9,33	= Iz 8,14
Rz 10,6-8	= Pwt 9,4 + 30,12-14
Rz 10,11	= Iz 28,16
Rz 10,15	= Iz 52,7
Rz 11,3	= 1 Krl 19,10.14
Rz 11,4	= 1 Krl 19,18
Rz 11,8	= Pwt 29,3; Iz 29,10
Rz 11,9-10	= Ps 69 [68],23-24
Rz 11,26-27a	= Iz 59,20-21
Rz 11,27b	= Iz 27,9
1 Kor 1,19	= Iz 29,14
1 Kor 1,31	= Jr 9,24
1 Kor 2,16	= Iz 40,13
1 Kor 9,9	= Pwt 25,4
1 Kor 14,21	= Iz 28,11-12
1 Kor 15,54	= Iz 25,8

1 Kor 15,55	= Oz 13,14
2 Kor 3,16	= Wj 34,34
2 Kor 6,18	= 2 Sm 7,14
2 Kor 9,7	= Prz 22,8 (wyłącznie LXX)
2 Kor 10,17	= Jr 9,24
Ga 3,10	= Pwt 27,26
Ga 3,13	= Pwt 21,23
Ef 4,8	= Ps 68 [67],19
Ef 5,14bc	= Iz 26,19
Ef 5,14d	= Iz 60,1
Ef 5,31	= Rdz 2,24
Ef 6,2-3	= Wj 20,12; Pwt 5,16

Cytaty dyskusyjne

Rz 3,20	= Ps 143 [142],2
Rz 9,20	= Iz 20,16
Rz 11,1-2	= Ps 94 [93],14
Rz 12,16-17	= Prz 3,7
1 Kor 2,9	= Iz 64,4 (Iz 64,4 TM = Iz 64,3 LXX)+ 65,16?
1 Kor 15,25	= Ps 110 [109],1
2 Kor 8,21	= Prz 3,4
Ga 2,16	= Ps 143 [142],2

Z powyższego zestawienia wynika, że Paweł czerpał cytaty głównie z Septuaginty. Cytaty wzięte z Septuaginty w większości przypadków są tożsame z tekstem masoreckim, ale także – w niewielu cytatach – różnią się od TM. Mniej więcej w jednej trzeciej cytatów zachodzą różnice zarówno z Septuagintą, jak i z tekstem masoreckim. Paweł wprowadza warianty różniące się od przyjętego tekstu masoreckiego. Jak wykazały odkrycia w Qumran, Stary Testament posiadał w tradycji żydowskiej warianty różne od TM¹⁶. Paweł nie cytuje tzw. ksiąg deuterokanonicznych (należących do kanonu żydowsko-hellenistycznego), czyli ksiąg: Tobiasza, Judyty, 1 i 2 Machabejskiej, Mądrości, Syracha, Barucha.

Przykłady korzystania przez św. Pawła z różnych źródeł znajdujemy w 1 Kor 2,16; 3,19.20:

a) Paweł ≠ LXX ≠ TM

¹⁶ Tekst opublikowany w *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, czyli Tekst Masorecki mający za podstawę głównie Kodeks Leningradzki B19a, ma długą historię (pomijając wokalizację i przypisy). Tekst Masorecki był tylko jedną z wielu wersji Biblii Hebrajskiej używanej w Qumran. Zob. R.B. Salters, *Masoretic Text*, w: *A Dictionary of Biblical Interpretation*, red. R.J. Coggins – J.L. Houlden, London 1990, s. 429-430.

1 Kor 2,16: Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου ὅς συμβιβάσει αὐτόν

Iz 40,13 (TM): מִי־יָבִין אֶת־רוּחַ יְהוָה וְיַחְזֵק שֵׁי אֵי שֶׁיִּחַזְקֵהוּ

Iz 40,13 (LXX):

Τίς ἔγνω νοῦν κυρίου καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετό ὅς συμβιβᾷ αὐτόν

b) Paweł = TM ≠ LXX

1 Kor 3,19: Ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν·

Hi 5,13 (TM): לְכֹדֵד כְּזָמִים בְּאֵרֶךְ יָמָיו

Hi 5,13 (LXX¹⁷): ὁ καταλαμβάνων σοφοὺς ἐν τῇ φρονήσει

c) Paweł = LXX = TM

1 Kor 3,20: Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶν μάταιοι

Ps 93,11 (LXX): w 1 Kor 3,20 jest σοφῶν w miejsce ἀνθρώπων: Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων ὅτι εἰσὶν μάταιοι

Ps 94,11 (TM): יְהוָה יִדַע מִשְׁחָבוֹת אֲדָם בִּי־הִמָּה הַבָּל

4. Cytaty ze Starego Testamentu w poszczególnych Listach św. Pawła

Oto zestawienie cytatów ze ST ze wskazaniem ich występowania w poszczególnych Listach św. Pawła:

1) List do Rzymian

a) W tezie Listu do Rzymian

1,17 = Hab 2,4

b) W sekcji Rz 1,18-3,20

2,6 = Ps 62 [61],13

2,24 = Iz 52,5

3,4 = Ps 51 [50],6

3,10-12 = Ps 14 [13],1-3

3,13a = Ps 5,10

3,13b = Ps 140 [139],4

3,14 = Ps 10 [9],7 (LXX 9,28)

¹⁷ J.A. Fitzmyer, *The Semitic Background of the New Testament*, t. 1: *Essays on the Semitic Background of the New Testament*, Grand Rapids-Cambridge 1997, s. 518, przytacza sugestię Kautzscha, według którego Paweł znał Hi w języku hebrajskim i nie korzystał z greckiego przekładu tej księgi.

3,15-17	= Iz 59,7-8
3,18	= Ps 36 [35],2
3,20	= Ps 143 [142],2
c) W sekcji Rz 3, 21-4,25	
4,3 (4,9.22)	= Rdz 15,6
4,7-8	= Ps 32 [31],1-2
4,17	= Rdz 17,5
4,18	= Rdz 15,5
d) W sekcji Rz 5-8	
7,7	= Wj 20,17; Pwt 5,21
8,36	= Ps 44 [43],23
e) W sekcji Rz 9-11	
9,7	= Rdz 21,12
9,9	= Rdz 18,10.14
9,12	= Rdz 25,23
9,13	= Ml 1,2-3
9,15	= Wj 33,19
9,17	= Wj 9,16
9,20	= Iz 20,16
9,25	= Oz 2,25
9,26	= Oz 1,9-2,1
9,27-28	= Iz 10,22-23
9,29	= Iz 1,9
9,33	= Iz 8,14
10,5	= Kpł 18,5
10,6-8	= Pwt 9,4 + 30,12-14
10,11	= Iz 28,16
10,13	= Jl 2,32
10,15	= Iz 52,7
10,16	= Iz 53,1
10,18	= Ps 19 [18],5
10,19	= Pwt 32,21
10,20-21	= Iz 65,1-2
11,1-2	= Ps 94 [93],14
11,3	= 1 Krl 19,10.14
11,4	= 1 Krl 19,18
11,8	= Pwt 29,3; Iz 29,10
11,9-10	= Ps 69 [68],23-24
11,26-27a	= Iz 59,20-21

11,27b	= Iz 27,9
11,34	= Iz 40,13
11,35	= Hi 41,3

f) W sekcji Rz 12,1-15,13

12,16-17	= Prz 3,7
12,19	= Pwt 32,25
12,20	= Prz 25,21-22
13,9a	= Pwt 5,17-21; Wj 20,13-17
13,9b	= Kpł 19,18
14,11	= Iz 45,23
15,3	= Ps 69 [68],10
15,9	= Ps 18 [17],50 = 2 Sm 22,50
15,10	= Pwt 32,43
15,11	= Ps 117 [116],1
15,12	= Iz 11,10

g) W zakończeniu Listu (Rz 15,14-16-27)

15,21	= Iz 52,15
-------	------------

2) Pierwszy List do Koryntian

a) W sekcji 1 Kor 1-4

1,19	= Iz 29,14
1,31	= Jr 9,24(23)
2,9	= Iz 64,4 TM=Iz 64,3 LXX
2,16	= Iz 40,13
3,19	= Hi 5,13
3,20	= Ps 94 [93],11

b) W sekcji 1Kor 5

5,13	= Pwt 17,7nn
------	--------------

c) W sekcji 1 Kor 6.12-20

6,16	= Rdz 2,24
------	------------

d) W sekcji 1 Kor 8-10

9,9	= Pwt 25,4
10,7	= Wj 32,6
10,26	= Ps 24 [23],1

e) W sekcji 1 Kor 12-14

14,21 = Iz 28,11-12

f) W sekcji 1 Kor 15

15,25 = Ps 110 [109],1

15,27 = Ps 8,7

15,32 = Iz 22,23

15,45 = Rdz 2,7

15,54 = Iz 25,8

15,55 = Oz 13,14

3) Drugi List do Koryntian

a) W sekcji 2 Kor 1-7

3,16 = Wj 34,34

4,13 = Ps 116 [115,1 LXX],10

6,2 = Iz 49,8

6,16 = Kpł 26,12

6,17 = Iz 52,11

6,18 = 2 Sm 7,14

b) W sekcji 2 Kor 8-9

8,15 = Wj 16,18

8,21 = Prz 3,4 LXX

9,7 = Prz 22,8

9,9 = Ps 112 [111],9

c) W sekcji 2 Kor 10-13

10,17 = Jr 9,24

13,1 = Pwt 19,15

4) List do Galatów

a) W tezie Listu do Galatów

2,16 = Ps 143 [142],2

b) W sekcji Ga 3,6-4,11

3,6 = Rdz 15,6

3,8 = Rdz 12,3

3,10 = Pwt 27,26

3,11 = Hab 2,4

3,12	= Kpł 18,5
3,13	= Pwt 21,23
3,16	= Rdz 13,15

c) W sekcji Ga 4,21-5,1

4,27	= Iz 54,1
4,30	= Rdz 21,10

d) W części parenetycznej Listu (Ga 5,13-6,18)

5,14	= Kpł 19,18
------	-------------

5) Pozostałe Listy św. Pawła

a) 1 Tm

5,18a	= Pwt 25,4
-------	------------

b) 2 Tm

2,19a	= Lb 16,5
-------	-----------

c) Ef

1,22	= Ps 8,7
4,8	= Ps 68 [67],19
4,14bc	= Iz 26,19
4,14d	= Iz 60,1
5,31	= Rdz 2,24
6,2-3	= Wj 20,12; Pwt 5,16

Z powyższego zestawienia wynika, że Paweł wprowadzał cytaty ze Starego Testamentu niemal wyłącznie w tzw. listach wielkich. Nazwa „listy wielkie”, nabiera w tym kontekście szczególnego odcienia znaczeniowego. W Rz, 1 i 2 Kor i Ga znajduje się 93 procent cytatów. Poza tym po jednym cytacie spotykamy w 1 i 2 Tm i sześć cytatów w Ef. Żadnego cytatu nie spotykamy w sześciu listach: 1-2 Tes, Flp, Kol, Flm, Tt. Ponad połowa wszystkich cytatów jest włączona przez Pawła w List do Rzymian, w którym prezentuje on swój sposób rozumienia Ewangelii, którą będzie chciał głosić w Rzymie. Cytaty są obecne we wszystkich częściach strukturalnych tego Listu. Pierwszy cytat znajduje się w tezie Listu do Rzymian (Rz 1,17). Kolejne cytaty potwierdzają to, że przyjęcie Ewangelii zakłada przejście przez chrześcijan rzymskich pewnego procesu egzystencjalnego obejmującego trzy etapy: uznanie grzechu (zob. Rz 1,18-3,20) i oparcie się na wierze (zob. Rz 3,21-4,25), która daje przystęp do doświadczenia łaski (zob. Rz 5-8). Połowa wszystkich cytowań Starego Testamentu w Liście do Rzymian (aż trzydzieści) znajduje się w Rz 9-11, czyli w tekście, w którym Paweł głosi Ewangelię tym Żydom, którzy nie

przyjęli Ewangelii. Cytaty też znajdują się w części parenetycznej (zob. Rz 12,1-15,13) i w zakończeniu Listu do Rzymian (Rz 15,14-16,27). W Pierwszym Liście do Koryntian cytaty są nieobecne tylko w trzech z dziesięciu sekcji stanowiących odpowiedzi Pawła na problemy, z którymi nie potrafili sobie poradzić chrześcijanie z Koryntu, a mianowicie w 1 Kor 6,1-11, w rozdziale siódmym i w rozdziale jedenastym. Wielością cytatów wyróżnia się 1 Kor 1-4 (problem podziałów we wspólnoście) i 1 Kor 15 (nauczanie o zmartwychwstaniu ciała). W Drugim Liście do Koryntian znajduje się podobna ilość cytatów, co w Pierwszym Liście do Koryntian (proporcjonalnie do długości obu listów) i mniej więcej tyle samo co w o wiele krótszym Liście do Galatów. W Liście do Galatów cytat wspiera tezę Listu (Ga 2,16), a kolejne cytaty są użyte w dwóch argumentach na rzecz tezy: w Ga 3,6-4,11 (gdzie argumentem za usprawiedliwieniem z wiary, a nie na podstawie Prawa, jest wiara Abrahama) i w Ga 4,21-5,1 (w alegorii Hagar i Sary).

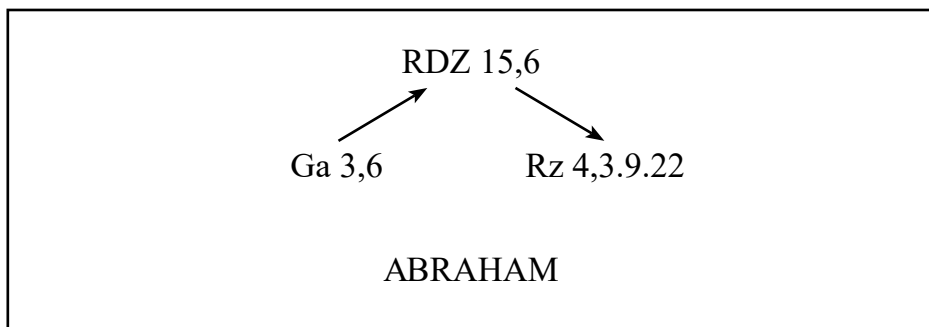
5. Rdz 15,6: Pawłowy klucz do chrześcijańskiej relektury Starego Testamentu

Autorzy Nowego Testamentu mieli świadomość jedności Starego i Nowego Testamentu. Znajduje to specyficzny wyraz w prologu Ewangelii św. Jana (J 1,1-18) i w perykopie otwierającej Ewangelię św. Mateusza (Mt 1,1-17). W obu tych tekstach znajdujemy coś, co można określić jako „zawiasy” łączące dwie części dyptychu składającego się na Biblię chrześcijańską: Stary i Nowy Testament. W prologu Ewangelii św. Jana tym łącznikiem jest Logos: „Na początku było Słowo” (J 1,1; por. Rdz 1,1), „A Słowo stało się ciałem i zamieszkało wśród nas” (J 1,14). Ewangelia św. Mateusza rozpoczyna się od rodowodu Jezusa Chrystusa, „syna Dawida, syna Abrahama” (Mt 1,1), a w strukturę tej Ewangelii jest wplecionych pięć mów Jezusa, w nawiązaniu do pięciu ksiąg Tory¹⁸.

Z Listów św. Pawła wynika¹⁹, że dla Pawła kluczem do chrześcijańskiej relektury Starego Testamentu jest tekst zawarty w Rdz 15,6. Aby zauważyć rewolucyjność spojrzenia św. Pawła na „logikę” Starego Testamentu, trzeba dostrzec, jak widział ją Paweł przed swoim nawróceniem. Szczególne miejsce w świadomości Żydów miała Tora i Mojżesz, któremu tradycja przypisywała autorstwo Tory. Św. Paweł zakwestionował kluczową rolę Mojżesza i Tory. Najważniejszą postacią Starego Testamentu był Abraham, a kluczowym tekstem łączącym Stary i Nowy Testament – Rdz 15,6. Paweł cytuje ten tekst dwukrotnie, w Rz 4,3 i Ga 3,6, w kontekście problemu relacji Starego Testamentu do głoszonej przez siebie Ewangelii:

¹⁸ Por. A. Kowalczyk, *Wpływ typologii oraz tekstów Starego Testamentu na redakcję Ewangelii Mateusza*, Pelplin 2004.

¹⁹ Nie wiemy, w jaki sposób powstała kolekcja listów Pawła. Wiemy, że istniała ona już pod koniec I wieku. Raczej trudno mówić o istnieniu „szkoły Pawłowej”, troszczącej się o rozpowszechnianie poglądów mistrza. Uzasadniona jest hipoteza o istnieniu nie znanych bliżej uczniów-sekretarzy Pawła jako autorów listów deutero-Pawłowych. Zob. K. Romaniuk, *Czy i jak rozumiały teologię św. Pawła pierwsze pokolenia chrześcijan*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2 (1984), s. 5-20.



Rdz 15,6 (LXX):

καὶ ἐπίστευσεν Ἀβραμ²⁰ τῷ θεῷ,
καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

„Uwierzył Abram Bogu
i zostało mu to poczytane za sprawiedliwość”

Rz 4,3: Ἐπίστευσεν δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην
Ga 3,6: Ἀβραὰμ ἐπίστευσεν τῷ θεῷ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην

Paweł zrelatywizował znaczenie prawa synajskiego, dowodząc, że „człowiek osiąga usprawiedliwienie nie przez wypełnianie Prawa za pomocą uczynków, lecz jedynie przez wiarę w Jezusa Chrystusa” (Ga 2,16). Uczynki Prawa (obrzezanie, przestrzeganie kalendarza żydowskiego i żydowskich przepisów pokarmowych) nie mogą nikogo usprawiedliwić. Przymierze, którego część stanowiły „uczynki Prawa”, było przejściowe, o czym świadczą następujące argumenty:

1. Przymierze synajskie było ustanowione „ze względu na wykroczenia” (Ga 3,19);
2. Przymierze synajskie nastąpiło w 430 lat po przymierzu Boga z Abrahamem (Ga 3,17);
3. Przymierze synajskie było „pedagogiem” danym „do czasu przyjścia wiary” (Ga 3,23-25);
4. W alegorii zawartej w Ga 4,21-31 Paweł utożsamia przymierze synajskie z podległością niewolnicy Hagar, zaś nowe przymierze – z wolną, Sarą.

Uwzględniając to, że centralną postacią Starego Testamentu jest Abraham jako ojciec wierzących (por. Ga 3,16: „Abrahamowi i jego potomstwu dano obietnice”), a także pamiętając o tym, że dla Pawła w Chrystusie nastąpiła „pełnia czasów” (por. Ga 4,4), „kres czasów” (1 Kor 10,11), można zaryzykować hipotezę o następującym

²⁰ Ἀβραμ bez przydechu i akcentu.

postrzeganiu logiki Biblii przez św. Pawła po jego nawróceniu:

1. Pierwszych jedenaście rozdziałów Księgi Rodzaju prowadzi do postawienia centralnego problemu Biblii: Czy u zarania dziejów zło zwyciężyło definitywnie w świecie i w człowieku²¹?
2. Bóg dał odpowiedź na to pytanie powołując Abrahama (Rdz 12,1-3)²². Obietnica Boża dana Abrahamowi obejmuje „ludy całej ziemi”.
3. Inicjatywa Boża spotkała się z pozytywną odpowiedzią Abrahama (Rdz 15,6)²³.
4. Począwszy od Rdz 12-50, poprzez pozostałe księgi Starego Testamentu, następuje opis realizacji Bożej obietnicy w ludzie Bożym Starego Przymierza.
5. W Chrystusie nastąpiła „pełnia czasu” (Ga 4,4), „kres czasów” (1 Kor 10,11).

Wynika z tego wniosek, że konieczna jest chrześcijańska releksja Starego Testamentu. Św. Paweł zachęca nas do spojrzenia na globalny sens całej Biblii. Z kolei lektura chrystocentryczna Starego Testamentu zastosowana przez św. Pawła powoduje potrzebę refleksji nad miejscem metody historyczno-krytycznej w dzisiejszej egzegezie Starego Testamentu²⁴. Badanie tekstu w kontekście historycznym jest koniecz-

²¹ „Tak więc w parze z wyrokami szła zawsze zbawcza wola Boga, wraz ze wzrostem potęgi grzechu jeszcze potężniejsza okazywała się łaska. Ale jest jedno miejsce, w którym brakuje tej zachowującej łaski, tej obecności Boga przy boku ludzi dotkniętych karą; historia budowy wieży kończy się bez dowodu łaski, toteż (...) pytanie o dalszy stosunek Boga do narodów jest pytaniem głównym, które zgodnie z zamiarem prehistorii winno zrodzić się u czytelnika. Czy ów stosunek uległ ostatecznemu załamaniu, a łaska Boża wyczerpała się do reszty? (podkr. GR) Prehistoria nie daje na to pytanie żadnej odpowiedzi (jak zresztą mogłaby sama z siebie sformułować taką odpowiedź?)”; G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, tł. B. Widła, Warszawa 1986, s. 136.

²² „Odpowiedź na to pytanie [zob. przypis poprzedni – przyp. GR] – najbardziej uniwersalne ze wszystkich pytań teologicznych – jawi się z chwilą rozpoczęcia historii zbawienia, z chwilą powołania Abrahama i zarysowanego wówczas historycznego planu Jahwe, aby przez Abrahama pobłogosławić «wszystkie pokolenia ziemi». *Zasięg błogosławieństwa spoczywającego na Abrahamie równy jest obszarowi nieszczęsnego świata narodów (...)*. Poczynając od Rdz 12 pojawia się nagle w punkcie centralnym pojedynczy człowiek, jedna rodzina i od nich wywodzący się naród. Ale na początku partykularnej historii wybrania widnieje już informacja o ostatecznym, uniwersalnym celu, do którego Jahwe postanawia doprowadzić historię”; tamże, s. 136 (zdanie uwidocznione przeze mnie kursywą stanowi cytat zaczerpnięty przez G. von Rada z komentarza O. Prockscha).

²³ W Ga 3,6-9 św. Paweł łączy cytaty z Rdz 12,3 i Rdz 15,6. „Przedmiotem wiary Abrahama według Rdz 15,6 jest jednak (jak zresztą najczęściej w Starym Testamencie) jakaś rzeczywistość przyszła. Jahwe wspomniał Abrahamowi o swoich planach dotyczących historii (Rdz 15,5), Abraham zaś uznał je za coś realnego, «umocnił się» w nich; to była jego wiara”. Rdz 15,6 jest kluczowym tekstem biblijnym dla św. Pawła. W Ga 3,6-9 Paweł wiąże ze sobą Rdz 15,6 (zob. Ga 3,6) i Rdz 12,3 (zob. Ga 3,8): “W taki sposób *Abraham uwierzył Bogu i to mu poczytano za sprawiedliwość*. Zrozumieście zatem, że ci, którzy polegają na wierze, ci są synami Abrahama. I stąd Pismo widząc, że w przyszłości Bóg na podstawie wiary będzie dawał poganom usprawiedliwienie, już Abrahamowi oznajmiło tę radosną nowinę: *W tobie będą błogosławione wszystkie narody*. I dlatego tylko ci, którzy polegają na wierze, mają uczestnictwo w błogosławieństwie wraz z Abrahamem, który dał posłuch wierze”; tamże, s. 141.

²⁴ Por. G. Rafiński, *Metody i kierunki interpretacji Pisma Świętego*, „Studia Theologica Varsaviensia” 3/2 (1995), s. 153-162; tenże, *Pismo Święte źródłem całego chrześcijańskiego nauczania*, w: *Biblia - Sobór - życie*, red. M. Czajkowski, Warszawa 1994, s. 88-105.

ne²⁵, ale nie jest wystarczające²⁶. Konieczna jest wielość podejść i metod interpretacji Biblii, z przyznaniem priorytetu metodzie historyczno-krytycznej, na co zwraca uwagę dokument wydany przez Papieską Komisję Biblijną w 1993 roku²⁷. Rodzi to jednak problem, który ilustrują uwagi Gerharda von Rada zamieszczone w jego pomnikowej „Teologii Starego Testamentu”, w stosunkowo niewielkiej refleksji, pt. „Starotestamentalne wydarzenia zbawcze w świetle nowotestamentalnego wypełnienia”²⁸. Von Rad stwierdza: „Stary Testament jest księgą historyczną”²⁹. „Patrząc z pozycji samego Starego Testamentu, niezmiernie trudno odpowiedzieć na pytanie, co decyduje o jego wewnętrznej jedności. Stary Testament bowiem nie ma jakiegoś punktu centralnego, tak jak Nowy Testament (...) Dokładne zestawienie i porównanie konstytutywnych pojęć teologicznych w Starym i Nowym Testamencie groziłoby niebezpieczeństwem oderwania pojęć i wyobrażeń od wydarzeń, w których są zakorzenione”³⁰.

Trzeba jednak wziąć pod uwagę to, że według św. Pawła cały Stary Testament mówi o Chrystusie. Cały – nie tylko w sensie „liniowym”: prowadzenia do pełni w Chrystusie. Chrystus jest „obecny” w poszczególnych wydarzeniach historii zbawienia w Starym Testamencie³¹. Paweł ma świadomość tego, że w Chrystusie rozpo-

²⁵ Por. M. Czajkowski, *I ty zrozumiesz Pismo święte. Pierwsze wtajemniczenie w Biblię*, Warszawa 1996, s. 10. Autor ten słusznie wiąże duże nadzieje z tzw. odnową biblijną dokonującą się w naszych czasach: „Kościół chrześcijański posiada Biblię od 2000 lat, i tyleż lat interpretuje ją i karmi się nią. Dlaczego więc nowe podejście? Bo mamy nowy materiał. To tak, jak się zdarzyło już niejednokrotnie w przeszłości. (...) W ostatnich stu latach nastąpił postęp wiedzy na skalę niespotykaną w dotychczasowych dziejach ludzkości. Twierdzić, że współczesna wiedza niczego nie może ofiarować chrześcijaństwu, to uznać, iż jest już ono martwe: nie może rosnąć. Bać się współczesnej nauki w imię pobożności, to dowód nie tyle głębokiej wiary, ile jej braku. Główną bramą, przez którą nauka wdarła się gwałtownie na teren religii, jest ruch biblijny. Oto imiona trzech błogosławionych agresorów – a raczej agresorek – z ostatniego stulecia: filologia, historia i archeologia”.

²⁶ Gdyby metoda historyczno-krytyczna miała mieć monopol, to wtedy nie do przyjęcia byłby następujący komentarz Marcina Lutra do Rdz 15,6: „Każda obietnica Boża zakłada Chrystusa, ponieważ Bóg nie czyni niczego bez Jego pośrednictwa. Tak więc różnica między wiarą Abrahama i naszą wiarą polega tylko na tym, że Abraham wierzył w Chrystusa, który się jeszcze nie objawił, podczas gdy my wierzymy w Chrystusa, który się już objawił – a dzięki tej wierze wszyscy jesteśmy usprawiedliwieni” (cyt. za: *Genesi. Versione ufficiale italiana confrontata con ebraico masoretico, greco dei Settanta, siriano della Peshitta, latino della Vulgata (...)*, red. U. Neri, Torino 1986; autor powołuje się na drugie wydanie weimarskie dzieł Lutra, s. 567).

²⁷ Zob. Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma świętego w kościele*. Dokument został opublikowany między innymi w: *Biblica 74* (1993), s. 451-528. Tłumaczenie dokumentu na język polski zostało dokonane przez bp. K. Romaniuka i wydane w Poznaniu w 1994 roku.

²⁸ Zob. G. von Rad, *dz. cyt.*, s. 645-668.

²⁹ Tamże, s. 645.

³⁰ Tamże, s. 649.

³¹ Zob. Ga 4,21-31 (alegoria Sary i Hagar). Zob. też 1 Kor 10,1-12: „Nie chciałbym, bracia, żebyście nie wiedzieli, że nasi ojcowie wszyscy, co prawda zostawali pod obłokiem, wszyscy przeszli przez morze i wszyscy byli ochrzczeni w [imię] Mojżesza, w obłoku i w morzu; wszyscy też spożywali ten sam pokarm duchowy i pili ten sam duchowy napój. Pili zaś z towarzyszącej im duchowej skały, a ta skała – to był Chrystus. Lecz w większości z nich nie upodobał sobie Bóg; polegli bowiem na pustyni. Stało się zaś to wszystko, by mogło posłużyć za przykład dla nas, abyśmy nie pożądali złego, tak

częła się nowa epoka („nowe stworzenie”). Nowy lud Boży jest jednak dziedzicem obietnicy Bożej danej Abrahamowi: Ga 3,29: „Jeżeli zaś należycie do Chrystusa, to jesteście też potomstwem Abrahama i zgodnie z obietnicą – dziedzicami” (Ga 3,29).

Zakończenie

Wielość (sto jeden) cytowań i nawiązań do tekstów Starego Testamentu występująca w Listach św. Pawła wskazuje, że św. Paweł zakładał, że wszystko, co ważne w jego nauczaniu, jest zakorzenione w woli Boga objawionej już wcześniej w Biblii. Słowo Boże zaś nie mogło zawieść (por. Rz 9,6, gdzie Paweł pisze: „nie znaczy to jednak wcale, że Słowo Boże zawiodło”). Swoboda, z jaką Paweł porusza się po rozmaitych księgach Biblii, ukazuje, jak głęboko Biblia przenikała jego sposób myślenia. Można powiedzieć, że Paweł, interpretując rzeczywistość, „myślał Biblią”.

Literatura

- Czajkowski, M., *I ty zrozumiesz Pismo święte. Pierwsze wtajemniczenie w Biblię*, Warszawa 1996.
- Fitzmyer, J.A., *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary*, New York- London-Toronto-Sydney-Auckland 1993.
- Fitzmyer, J.A., *The Semitic Background of the New Testament*, t. 1: *Essays on the Semitic Background of the New Testament*, Grand Rapids-Cambridge 1997, s. 518.
- Kowalczyk, A., *Wpływ typologii oraz tekstów Starego Testamentu na redakcję Ewangelii Mateusza*, Pelplin 2004.
- Genesi. *Versione ufficiale italiana confrontata con ebraico masoretico, greco dei Settanta, siriano della Peshitta, latino della Vulgata (...)*, red. U. Neri, Torino 1986.
- Papieska Komisja Biblijna, *Interpretacja Pisma Świętego w Kościele. Przemówienie Ojca świętego Jana Pawła II oraz Dokument PKB*, tł. K. Romaniuk, Poznań 1994.
- Rad, von. G., *Teologia Starego Testamentu*, tł. B. Widła, Warszawa 1986.
- Rafiński, G., *Metody i kierunki interpretacji Pisma Świętego*, „Studia Theologica Varsaviensia” 3/2 (1995), s. 153-162.
- Rafiński, G., *Pismo Święte źródłem całego chrześcijańskiego nauczania*, w: *Biblia - Sobór - życie*, red. M. Czajkowski, Warszawa 1994, s. 88-105.
- Romaniuk, K., *Czy i jak rozumiały teologię św. Pawła pierwsze pokolenia chrześcijan*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2 (1984), s. 5-20.
- Rosłon, J.W., *Pismo święte jako dzieło ludzkie i jego naukowa interpretacja*, w: *Wstęp ogólny do Pisma świętego*, red. J. Homerski, Poznań-Warszawa 1973, s. 15-117.

jak oni požądali. Nie bądźcie też bałwochwalcami jak niektórzy z nich, według tego, co jest napisane: Zasiadł lud, by jeść i pić, i powstali, by się oddawać rozkoszom. Nie oddawajmy się też rozpuszceniu, jak to czynili niektórzy spośród nich, i padło ich jednego dnia dwadzieścia trzy tysiące. I nie wystawiajmy Pana na próbę, jak wystawiali Go niektórzy z nich i poginęli od węzów. Nie szemrajcie, jak niektórzy z nich szemrali i zostali wytraceni przez dokonującego zagłady. A wszystko to przydarzyło się im jako zapowiedź rzeczy przyszłych, spisane zaś zostało ku pouczeniu nas, których dosięga kres czasów. Niech przeto ten, komu się zdaje, że stoi, baczy, aby nie upadł. Pokusa nie nawiedziła was większa od tej, która zwykła nawiedzać ludzi. Wierny jest Bóg i nie dozwoli was kusić ponad to, co potraficie znieść, lecz zsyłając pokusę, równocześnie wskaże sposób jej pokonania abyście mogli przetrwać”.

- Salters, R.B., *Masoretic Text*, w: *A Dictionary of Biblical Interpretation*, red. R.J. Coggins – J.L. Houlden, London 1990, s. 429-430.
- Silva, M., *Old Testament in Paul*, w: *Dictionary of Paul and His Letters*, red. G.F. Hawthorne – R.P. Martin – D.G. Reid, Dohners Grove 1993, s. 630-642.
- Wayne House, H., *Chronological and Background Charts of the New Testament (with a Foreword by H.W. Hoehner)*, Grand Rapids 1981.